

BIOCULTURALLY MODIFIED TEETH

11

Book Review:

วัฒนธรรมการตกแต่งฟันใน *A World View of Bioculturally Modified Teeth (Bioarchaeological Interpretations of the Human Past: Local, Regional, and Global Perspectives)*

ดร.นฤพล หวังธงชัยเจริญ *

Dr. Naruphol Wangthongchaicharoen

* อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล:

wangthongchai_n@silpakorn.edu

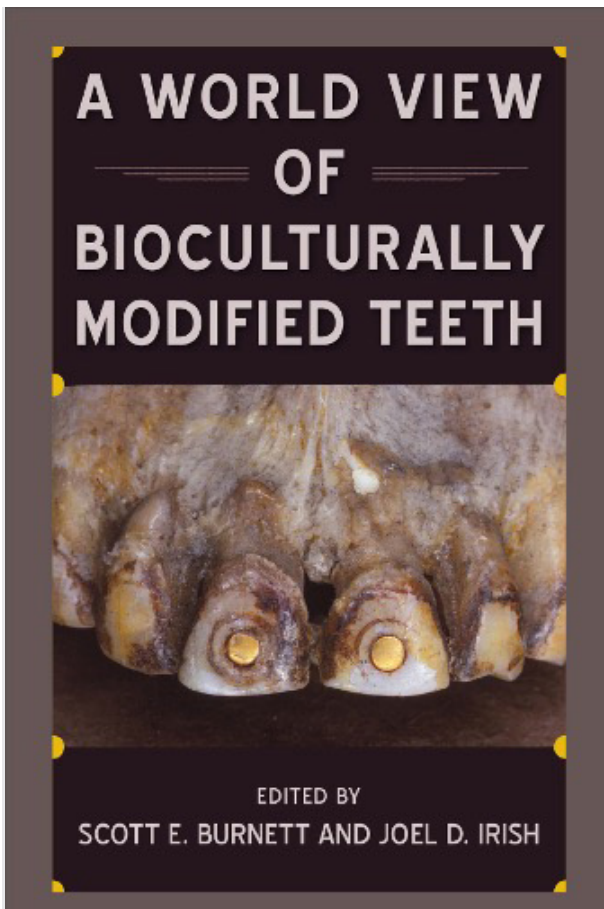
Lecturer, Department of Archaeology, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.

email: wangthongchai_n@silpakorn.edu

การสักลายบนผิวหนัง การเจาะร่างกาย การใช้ของมีคมกรีดเพื่อสร้างรอยแผลเป็น หรือแม้แต่การศัลยกรรมและการทันตกรรมเพื่อความงาม ฯลฯ เป็นลักษณะการตกแต่งร่างกาย (body modification) ที่พบเห็นได้มากขึ้นในปัจจุบัน ทั้งเพื่อความสวยงาม ความนิยม เรื่องของวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ การแสดงออกทางอัตลักษณ์และตัวตน หรือการแสดงออกถึงสิทธิทางร่างกาย

การตกแต่งโดยการปรับเปลี่ยนลักษณะกายภาพทางร่างกายเป็นพฤติกรรมของมนุษย์สัมพันธ์โดยตรงกับสังคมวัฒนธรรม เทคโนโลยี และสภาพแวดล้อมตามแต่ละพื้นที่และช่วงสมัย ตัวอย่างเช่นการมัดเท้า ประเพณีนิยมของหญิงสาวชาวจีน ในสมัยราชวงศ์ถังถึงสมัยราชวงศ์ชิง เชื่อว่าการมีเท้าเล็กเหมือนกลีบบัวเป็นมาตรฐานความงาม ความเป็นผู้ดี และสร้างความเย้ายวนทางเพศ (เกรียงไกร กองแสง 2559) หรือความนิยมสวมห่วงทองเหลืองของผู้หญิงกะยัน แลเคอ หรือกะเหรี่ยงคอยาว เพื่อความงาม หรือสัญลักษณ์ความมั่งคั่ง (ศุภย์มานุษยวิทยาสรินธร 2565)

การตกแต่งร่างกายเป็นลักษณะของวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ หากศพญูกรักษาในสภาพแวดล้อมเหมาะสม ศพคงสภาพมัมมี่โดยธรรมชาติ สามารถพบหลักฐานเกี่ยวข้องกับการสัก หรือเจาะผิวหนัง หรืออวัยวะได้ เช่นรอยสักบนผิวหนังของเอตซี (Otzi the Iceman) ซากมัมมี่ สมัยทองแดง พบจากธารน้ำแข็งบริเวนเทือกเขาแอลป์ ด้านตะวันออก

Book Review - *A World View of Bioculturally Modified Teeth (Bioarchaeological Interpretations of the Human Past: Local, Regional, and Global Perspectives)*

ผู้เขียน: Scott E. Burnett and Joel D. Irish

สำนักพิมพ์: University Press of Florida

จำนวนหน้า: 368 หน้า

ปีที่พิมพ์: 2017

ISBN: 9780813054834

DOI: <https://www.jstor.org/stable/j.ctvx0712v>.

พรมแดนออสเตรีย-อิตาลี อายุประมาณ 5,300 ปีมาแล้ว (Deter-Wolf et al. 2016) แต่หากศพย่อยสลายแล้วคงเหลือเฉพาะกระดูก ร่องรอยการสักหรือเจาะก็ไม่ได้เหลือให้เห็น ปรากฏเฉพาะการตกแต่ง ปรับเปลี่ยนร่างกายที่ส่งผลเปลี่ยนแปลงต่อลักษณะกายภาพของกระดูกเช่นลักษณะกะโหลกศีรษะที่มีส่วนท้ายทอยยาวผิดปกติคล้ายกับจินตภาพกะโหลกศีรษะมนุษย์ต่างดาวในภาพยนตร์ ซึ่งเป็นธรรมเนียมนิยมของชนชั้นสูงในกลุ่มชนพื้นเมืองโบราณสมัยก่อนโคลัมเบียในทวีปอเมริกาอย่างพวกมายา อินคา (Tiesler 2014) หรือตามพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก รวมทั้งร่องรอยการตกแต่งฟันที่ปรากฏทั้งส่วนของฟัน กระดูกขากรรไกรบน และขากรรไกรล่าง

การศึกษาทางมานุษยวิทยา พบวัฒนธรรมการตกแต่งฟันของมนุษย์โดยทั่วไปใน 4 ลักษณะสำคัญคือการถอนฟัน (ablation) อย่างจงใจจำนวนหนึ่งหรือหลายซี่ ส่วนใหญ่มักพบเป็นฟันหน้าคือฟันตัดและฟันเขี้ยวทั้งบนและล่าง การขัดเกลา เหลาเพื่อตกแต่งรูปฟัน (filing) ให้มีความคม เกิดเป็นรูปทรงต่างๆ หรือการงัดใจชุดขีดเคลือบผิวฟันและเนื้อฟันเป็นลวดลาย การเจาะเพื่ออุดฟันแบบอินเลย์ด้วยโลหะ หินมีค่า และอัญมณี (drilling with inlays) สุดท้ายการทำให้ฟันเปลี่ยนสีจากคราบสีภายในและภายนอกฟัน และหรือเนื้อเยื่อรอบตัวฟัน (stain) ตัวอย่างเช่นการกินหมากเพื่อให้ฟันมีสีดำอมแดง หรือการสักให้เหงือกด้านบนมีสีดำ (gingival tattooing) (Barnes 2010: 7-8)

สาเหตุการตกแต่งฟันพบได้ว่ามีความหลากหลายและต่างกันไปในแต่ละพื้นที่และสังคม ทั้งเพื่อความสวยงาม แสดงถึงความเชื่อและประเพณี การแสดงออกถึงการเปลี่ยนผ่านเป็นวัยหนุ่มสาว การเปลี่ยนสถานะทางสังคมอย่างเช่นการเกิด การแต่งงาน ความเป็นเครือญาติและหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ชนชั้น การสร้างแรงดึงดูดทางเพศ หรือแม้แต่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรักษาโรคในช่องปากและโรคโดยทั่วไป

A World View of Bioculturally Modified Teeth
(Bioarchaeological Interpretations of the Human Past: Local,

Regional, and Global Perspectives) เป็นหนังสือภาษาอังกฤษ จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2560 โดยสำนักพิมพ์กลุ่มมหาวิทยาลัยในรัฐฟลอริดา สหรัฐอเมริกา (University Press of Florida, USA) จำนวน 368 หน้า รวบรวมบทความวิชาการและวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการตกแต่งพื้นจากทวีปต่างๆ ทั่วโลก จากยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงการตกแต่งพื้นที่หลงเหลือในกลุ่มชาติพันธุ์ปัจจุบัน ด้วยแว่นสายตาทักษะมนุษยวิทยาและโบราณคดี ภายใต้การบรรณาธิการของสกอตต์ อี เบอร์เนตต์ (Scott E. Burnett) ศาสตราจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านมนุษยวิทยากายภาพ ชีวโบราณคดี และมานุษยวิทยาพันธุกรรม มหาวิทยาลัยเอคเคิร์ด (Eckerd College) รัฐฟลอริดา หนึ่งในผู้อำนวยการร่วมโครงการภาคสนามทางชีวโบราณคดี การขุดค้นแหล่งโบราณคดีสมัยเหล็กที่บ้านพรหมหินใต้ จังหวัดลพบุรี ในประเทศไทย พิจารณาคัดสรรบทความร่วมกับศาสตราจารย์ด้านชีวโบราณคดี โจเอล ดี ไอร์ช (Joel D. Irish) คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยลิเวอร์พูล จอห์น มัวร์ (Liverpool John Moores) สหราชอาณาจักร

ภาพรวมของหนังสือประกอบด้วย 20 บทความ เกี่ยวกับวัฒนธรรมการตกแต่ง-ปรับเปลี่ยนพื้น บนฐานคิดด้านมานุษยวิทยาชีววัฒนธรรม (biocultural anthropology) เชื่อว่าวัฒนธรรมต่างๆ เกิดขึ้นจากการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมโดยองค์รวมที่ครอบคลุมความหมายรวมถึงเทคโนโลยี เศรษฐกิจ สังคม และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของมนุษย์ที่หลากหลายกันตามแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้สามารถเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและลักษณะทางชีววิทยาของมนุษย์ได้ด้วยการศึกษาทางสหวิทยาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นหลักในการศึกษา

ด้านเนื้อหา บรรณาธิการให้ความสำคัญกับความหลากหลายของบทความในเชิงพื้นที่ ช่วงเวลา เพราะมีบทความที่ศึกษาจากมิติในอดีตโดยอ้างอิงหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี กับมิติปัจจุบันจากการเชื่อมโยงความหมาย ความต่อเนื่อง และรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน

สังคมร่วมสมัย ระดับของมุมมองทั้งในท้องถิ่น ภาพรวมภูมิภาค และระดับที่เป็นสากล รวมทั้งความหลากหลายของประเด็นคำถามและระเบียบวิธีวิทยา บทความในหนังสือถูกจัดแบ่งเป็น 5 ส่วน (ยกเว้นบทนำ) โดยส่วนที่ 1-4 ใช้บริบทเชิงพื้นที่เป็นตัวแบ่ง ประกอบด้วย

ส่วนที่ 1: แอฟริกา (Africa: The Past and the Present) จำนวน 4 บทความ ตัวอย่างที่น่าสนใจคือบทความของเดอกรูทและฮัมฟรี (De Groote & Humphrey 2017) อธิบายถึงประเพณีการถอนฟันจากหลักฐานทางโบราณคดีบริเวณทะเลทรายซาฮารา (Sahara) เขตประเทศโมร็อกโก อัลจีเรีย และตูนิเซีย ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของแอฟริกาที่พบมาตั้งแต่สมัยหินเก่าตอนปลาย เมื่อราว 25,000 ปีมาแล้ว ต่อเนื่องถึงสมัยหินใหม่ โดยมีข้อสันนิษฐานถึงสาเหตุของการถอนฟันหน้าในระยะเริ่มต้นของสังคมที่มีการผลิตอาหารในระยะแรกเริ่มว่าน่าจะเป็นการถอนชุดฟันหน้าเพื่อใช้สำหรับบริโภคอาหารที่เป็นของเหลวในกลุ่มของผู้ป่วยที่มีภาวะขาดรโรแกร์หรือขาดรโรแกร์ค้ำจากกล้ามเนื้อหดเกร็ง แต่ต่อมาได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับการไว้ทุกข์ การถอนเพื่อความสวยงาม หรือแสดงออกซึ่งลักษณะเฉพาะของชนเผ่าก็เป็นได้

ส่วนที่ 2: ยุโรปและเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือ (Europe and Northeast Asia: Out and About) จำนวน 5 บทความ ที่น่าสนใจเป็นบทความการศึกษาที่ประยุกต์ใช้การหาค่าไอโซโทปเสถียรของคาร์บอนไนโตรเจน และสตรอนเชียมเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการบริโภคอาหาร การเคลื่อนย้ายของประชากร และรูปแบบการถอนฟันของกลุ่มประชากรยุคก่อนประวัติศาสตร์จากแหล่งโบราณคดีอินาริยามา (Inariyama) ประเทศญี่ปุ่น ช่วงปลายสมัยโจมง/ โจมอน (Jomon) อายุ 2,800-2,500 ปีมาแล้ว โดยโซอิชิโร คุซากา (Kusaka 2017) แม้ผลการศึกษายังไม่เป็นที่สรุปแน่ชัด แต่ก็พบความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการถอนฟัน พฤติกรรมการบริโภค และการเคลื่อนย้ายเข้ามาของประชากรในบางตัวอย่างที่ใช้ศึกษา ขณะเดียวกันก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญ

ของการศึกษาด้านชีวเคมีที่มาเป็นทางเลือกและช่วยเติมเต็มงานวิจัยด้านมานุษยวิทยากายภาพและชีวโบราณคดีให้สมบูรณ์ขึ้น

ส่วนที่ 3: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ออสเตรเลีย และโอเชียเนีย (Southeast Asia, Australia, and Oceania: Different Lands and Possibilities) จำนวน 4 บทความ มีบทความที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย 1 บทความ เขียนโดยเจนนิเฟอร์ นิวตัน และเคท โดเมทท์ (Newton & Domett 2017) นำเสนอข้อมูลการตกแต่งฟันจากหลักฐานทางโบราณคดีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ ปรากฏแก่ที่สุดเป็นลักษณะการถอนฟันของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ ร่วมสมัยวัฒนธรรมหว่าบินห์ (โห่บินเนียน) จากแหล่งโบราณคดีถ้ำหาง (Tam Hang) ประเทศลาว กำหนดอายุ 15,700 ปีมาแล้ว หลังจากนั้นก็พบหลักฐานการถอนฟันเพิ่มขึ้นจากแหล่งโบราณคดีสมัยหินใหม่ในประเทศไทยที่แหล่งโบราณคดีบ้านเก่า บ้านเชียง บ้านโนนวัด และเนินอุโลก กับแหล่งโบราณคดีมันบัค (Man Bac) ในเวียตนาม ก่อนที่จะพบร่องรอยดังกล่าวน้อยลงเมื่อเข้าสู่สมัยโลหะระยะแรกเริ่มในสมัยสำริด

ความน่าสนใจคือเมื่อเข้าสู่สมัยเหล็ก ประมาณ 2,500-1,800 ปีมาแล้ว กลับพบหลักฐานวัฒนธรรมการถอนฟันเพิ่มมากขึ้น และเริ่มพบลักษณะผสมทั้งการถอนฟันและการขัดฟัน เหลาฟันให้ฟันมีปลายแหลม ในจำนวนมากขึ้นจากตัวอย่างแหล่งโบราณคดีภูมิสไนย์ (Phum Snay) และภูมิลโสภี (Phum Sophy) เขตที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร ประเทศกัมพูชา นับเป็นบทความที่อธิบายและอภิปรายภาพรวมวัฒนธรรมการตกแต่งฟันยุคก่อนประวัติศาสตร์ภายในภูมิภาคได้ชัดเจนขึ้น แม้ว่าตัวบทความยังขาดข้อมูลการตกแต่งฟันที่สำคัญอีกลักษณะหนึ่งอย่างการเจาะรูบนฟันและอุดด้วยโลหะที่มีส่วนประกอบของเงินและทองเป็นหลัก ในกลุ่มประชากรวัฒนธรรมโลงไม้ จังหวัดแม่ฮ่องสอน สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย อายุ 2,500-2,000 ปีมาแล้ว ก็ตาม (กนกนาฏ จินตกานนท์ 2550; รัศมี ชูทรงเดช 2557)

ส่วนที่ 4: สำหรับพื้นที่โลกใหม่อย่างทวีปอเมริกา (The Americas:

A New World of Modification) ที่พบวัฒนธรรมการตกแต่งฟันที่หลากหลาย มีลักษณะเฉพาะ และเป็นค่านิยมที่แสดงถึงชนชั้น เฉพาะอย่างยิ่งในยุคประวัติศาสตร์ สมัยก่อนโคลัมเบียหรือก่อนการเข้ามาของสเปน (Prehispanic) ส่วนนี้ประกอบด้วย 5 บทความ ที่ผู้อ่านสนใจคือบทความของเรา ทีสเลอร์ และคณะ (Tiesler et al. 2017) ศึกษาลักษณะการตกแต่งฟันในกลุ่มตัวอย่างประชากรสมัยคลาสสิกของอารยธรรมมายา ระหว่าง ค.ศ. 250-900 ในเชิงการอภิปรายถึงเทคนิคและรายละเอียดการเจาะรูบนฟันเพื่ออุดด้วยหินกึ่งอัญมณี การขัดฟันและเหลาฟันด้วยหินเชิร์ตและอบซิเดียน รวมทั้งการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาวะสุขภาพในช่องปากที่เป็นผลต่อเนื่องจากการตกแต่งฟัน และความสัมพันธ์ของการตกแต่งฟันที่แสดงถึงความเป็นชนชั้นนำมากกว่าเพศสภาพ

ส่วนที่ 5: เป็นบทสรุปภาพรวมเกี่ยวกับระเบียบวิธีและผลการศึกษาที่ผ่านมาในประเด็นต่างๆ ทั้งลักษณะหรือรูปแบบการตกแต่งฟันในแต่ละวัฒนธรรมตั้งแต่ในอดีตถึงปัจจุบัน การกระจายตัวของการตกแต่งฟันตามแต่ละภูมิภาค การวิเคราะห์เครื่องมือและเทคนิควิธีการตกแต่งฟัน การอภิปรายความสัมพันธ์ของการตกแต่งฟันในบริบททางสังคม ข้อจำกัดการศึกษาปัจจุบัน และแนวทางการศึกษาแบบองค์รวมที่ประยุกต์ใช้เทคนิควิธีจากหลายศาสตร์มาใช้แปลความหมาย (Milner 2017)

หนังสือ A World View of Bioculturally Modified Teeth มีประโยชน์อย่างมากต่อการสร้างความเข้าใจพื้นฐานของแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการตกแต่ง-ปรับเปลี่ยนร่างกายอย่างถาวร ที่มีความหมายมากกว่าการประดับตกแต่งร่างกายแต่เพียงภายนอกหรือแค่ชั่วขณะเวลาใดเวลาหนึ่ง (body adornment) กับการอธิบายภาพรวมของประเด็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการตกแต่งฟันในอดีตจากหลักฐานทางโบราณคดี ประเภทโครงกระดูกและฟัน เอกสารและบันทึกทางประวัติศาสตร์ กับข้อมูลประเพณี พิธีกรรม หรือความนิยมของกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมร่วมสมัยปัจจุบัน

ในทางกลับกัน หากกล่าวถึงข้อจำกัดของหนังสือ โดยส่วนตัวพบว่ามี 2 ประการด้วยกัน ประการแรกคือบทความต่างๆ ให้ความรู้สึกว่าอ่านค่อนข้างยาก เพราะเต็มไปด้วยคำศัพท์เฉพาะทั้งในทางมานุษยวิทยากายภาพ โบราณคดี และคำอธิบายศัพท์ทางทันตกรรม อีกทั้งมีข้อมูลเชิงสถิติจำนวนมากเฉพาะอย่างยิ่งในหัวข้อย่อยด้านระเบียบวิธีและผลการศึกษา อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนแต่ละท่านก็เขียนบทนำและบทสรุปได้อย่างกระชับและตรงประเด็น มีการใช้ภาพถ่ายและภาพถ่ายเส้นประกอบการตกแต่งพื้นลักษณะต่างๆ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น รวมทั้งการใช้แผนที่นำเสนอข้อมูลเชิงพื้นที่ทั้งภูมิภาคและตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีที่ใช้ในการศึกษา

ประการที่สอง แม้ว่าแต่ละบทความให้ประโยชน์ต่อข้อมูลภาพรวมของการตกแต่งฟันที่พบจากแต่ละภูมิภาค แต่ยังมีข้อจำกัดของข้อมูลที่น่าเสนอเพราะเป็นการเลือกตัวแทนจากเฉพาะบางแหล่งโบราณคดี บางพื้นที่หรือเฉพาะบางช่วงเวลาเท่านั้นที่ผู้เขียนให้ความสนใจและสามารถเข้าถึงข้อมูลได้ อีกทั้งยังขาดบทสรุปที่แสดงถึงการสังเคราะห์ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมการตกแต่งฟันในเชิงเปรียบเทียบภายในหรือระหว่างภูมิภาค การพยายามอธิบายในลักษณะที่เป็นปรากฏการณ์สากล หรือการอธิบายและวิเคราะห์ถึงความต่อเนื่องของวัฒนธรรมการตกแต่งฟันจากอดีตถึงปัจจุบันว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านใด ไม่ว่าจะเป็นทั้งรูปแบบ เทคนิควิธีการตกแต่ง เครื่องมือที่นำมาใช้ และที่สำคัญคือสาเหตุ กระบวนการสร้างและการให้ความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวในแต่ละพื้นที่

อย่างไรก็ดี *A World View of Bioculturally Modified Teeth* เป็นหนังสือที่ควรอ่าน เพราะเป็นการรวบรวมงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการตกแต่ง-ปรับเปลี่ยนร่างกายของประชากรในอดีตและปัจจุบันอย่างเป็นระบบ เป็นงานเขียนในชั้นบุกเบิกสำหรับการแปลความหมายและสร้างความเข้าใจที่เกี่ยวข้องกับหลักฐานการตกแต่งฟันที่เกิดขึ้นในภาพรวมทั่วโลก สำคัญคือการแสดงถึงระเบียบวิธีการศึกษาที่หลากหลาย ข้อจำกัดและความท้าทายของการศึกษาวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องปัจจุบัน

เมื่อถามว่าหนังสือเล่มนี้เหมาะกับใคร ตอบได้เลยว่าเหมาะกับผู้ที่สนใจทุกคนทั้งผู้อ่านระดับเริ่มต้น นักวิชาการและนักวิจัยที่สามารถประยุกต์วิธีการและนำข้อมูลไปใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบหรือศึกษาต่อยอดในระดับสูง ในคำถามต่อมาก็คือจะหาอ่านได้ที่ไหน เท่าที่ทราบปัจจุบันมีหนังสือฉบับจริงให้บริการยืม-คืนที่ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ทั้งนี้ การเข้าใจถึงความหลากหลายที่แสดงออกผ่านทางร่างกายของผู้คนที่ต่างออกไปในแต่ละบุคคล สังคม และวัฒนธรรม ช่วยให้เข้าใจถึงความแตกต่าง และนำมาซึ่งความเคารพต่อความเท่าเทียมของผู้คนในทุกระบบมากขึ้นในท้ายที่สุด

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กนกนาถ จินตกานนท์, 2550. “รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2 (เล่มที่ 4: ด้านมานุษยวิทยากายภาพ (ฟันคน)) เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- เกรียงไกร กองแสง, 2559. ““ร่างกายใต้บังการ” การเปลี่ยนแปลงความหมาย “ความงาม” ของสตรีไทย-จีนตามวิถี สมัยใหม่.” *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง* 5(2): 235-249.
- รัศมี ชูทรงเดช, 2557. “งานช่างฝีมือในยุคเหล็กของวัฒนธรรมโลงไม้บนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” *ดำรงวิชาการ* 13(1): 73-106.

ภาษาอังกฤษ

- De Groote I. & Humphrey L.T., 2017. “The chronology and significance of ablation in the Later Stone Age Maghreb.” In S.E. Burnett & J.D. Irish (Eds.), **A world view of bioculturally modified teeth** (pp. 19-32). Gainesville: University Press of Florida.
- Deter-Wolf A., Robitaille B., Krutak L., & Galliot S., 2016. “The world’s oldest tattoos.” *Journal of Archaeological Science: Reports* 5: 19-24.
- Kusaka S., 2017. “Use of stable isotope analysis to reveal relationships between diet and tooth ablation types in Jomon period Japan.” In S.E. Burnett & J.D. Irish (Eds.), **A world view of bioculturally modified teeth** (pp. 141-155). Gainesville: University Press of Florida.
- Milner G.R., 2017. “Out of regard to custom (tooth modification in the ancient and modern worlds).” In S.E. Burnett & J.D. Irish (Eds.), **A world view of bioculturally modified teeth** (pp. 317-330). Gainesville: University Press of Florida.
- Newton J. & Domett K., 2017. “The biocultural context of dental modification in prehistoric Southeast Asia.” In S.E. Burnett & J.D. Irish (Eds.), **A world view of bioculturally modified teeth** (pp. 159-181). Gainesville: University Press of Florida.
- Tiesler V., 2014. **The bioarchaeology of artificial cranial modifications: New approaches to head shaping and its meanings in Pre-Columbian Mesoamerica and beyond.** New York: Springer.
- Tiesler V., Cucina A., & Ramirez-Salomon M., 2017. “Permanent dental modifications among the Ancient Maya (procedures, health risks, and social identities).” In S.E. Burnett & J.D. Irish (Eds.), **A world view of bioculturally modified teeth** (pp. 270-284). Gainesville: University Press of Florida.

ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2565. **กลุ่มชาติพันธุ์: กะเหรี่ยงคอยาว**. ค้นเมื่อ 16 พฤษภาคม 2565, จาก <https://www.sac.or.th/databases/ethnic-groups/ethnicGroups/64>

Barnes D.M., 2010. Dental modification: An anthropological perspective. **Chancellor's Honors Program Projects**. Retrieved May 16, 2022, from https://trace.tennessee.edu/utk_chanhonoproj/1345